

Millaista kuultavan kertomusta pidetään luotettavana uusimmassa oikeuskäytännössä – kommentein tieteellisen tutkimustiedon valossa

Päivi Markus

Oikeuspsykologian erikoistumiskoulutus 2021–2023

Kirjallinen lopputyö

Sisällysluettelo

Johdanto	1
Metodi	4
Tapaukset	4
Oikeuspsykologisia tutkimusteorioita	6
Vertailu	10
Lopuksi	35
Lähteet	36

Johdanto

Tuomioistuintyössä asianosaisten ja todistajien kertomusten luotettavuuden arviointi, todistusharkinta on arkipäivää. Usein kertomusten näyttöarvoa voidaan – ja sitä tulee – peilata muuhun asiassa esitettyyn selvitykseen ja suorittaa tällä perusteella suullisen näytön riittävyden arviointi. Henkilötodistelun luotettavuuden arviointi kuitenkin korostuu erityisesti tilanteissa, joissa asianosaisten ja todistajien kertomuksien rooli kokonaisnäytössä on suuri. Oikeuspsykologisen alan tutkimuksista voidaan saada apukeinoja tässä tehtävässä.

Oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 1 §:n 2 momentin mukaan tuomioistuimen on esitettyjä todisteita ja muita asian käsittelyssä esiin tulleita seikkoja harkittuaan päätettävä, mitä asiassa on näytetty tai jäänyt näyttämättä. Tuomioistuimen on perusteellisesti ja tasapuolisesti arvioitava todisteiden ja muiden seikkojen näyttöarvo vapaalla todistusharkinnalla, jollei laissa toisin säädetä. Lainkohdan esitöissä on todettu, että tuomioistuimen tulee perehtyä kuhunkin todisteeseen erikseen ja arvioida niiden merkitys myös kokonaisuutena. Todistusharkinta on tehtävä objektiivisesti ja kriittisen arvioinnin kestävällä tavalla¹. Uusimmassa tieteellisessä tutkimuksessa on myös otettu se kanta, että oikeuspsykologisen tutkimustiedon käyttäminen on korkeimman oikeuden ratkaisujen myötä muuttunut velvoittavaksi oikeuslähteeksi². Keskustelu tästä on vielä kesken oikeusyhteisössä Suomessa ja koskee oikeuslähdeoppia.

Tässä kirjoituksessa käydään läpi kaksi korkeimman oikeuden ratkaisua, joissa on avattu niitä tapoja, joiden perusteella kertomusten luotettavuutta on arvioitu. Näissä

¹ HE 46/2014 vp s. 45

² Marjosola, Todistajankertomuksen luotettavuus, s. 123

prejudikaateissa on kattavasti käytetty niitä arviointitapoja, joita nykyisin alemmissa tuomioistuimissa eli hovioikeuksissa ja käräjäoikeuksissa Suomessa pääsääntöisesti käytetään kertomusten luotettavuutta arvioitaessa. Kirjoituksessa vertaillaan näitä käytettyjä arviointitapoja oikeuspsykologisissa tutkimuksissa saavutettuihin tuloksiin ja pohditaan, ovatko ne tieteellisesti päteviä luotettavuusarvioinnissa. Kirjoituksessa ei puututa oikeuslähdeoppiin.

Metodi

Etsin jäljempänä selostetut korkeimman oikeuden ennakkotapaukset Finlex - tietokannasta. Tapaukset olivat ennestään tuttuja, mutta ne ovat löydettävissä hakusanoilla todistelu, näytönarviointi, oikeudenkäyntimenettely. Lisäksi tein kirjallisuushakuja Åbo Akademin kirjastosta sekä Google Scholarista hakusanoilla witness ja todistajien osalta credibility, reliability, witness in court, suggestibility, rättspsykologi.

Tapaukset

Kirjoituksessa tarkastellaan korkeimman oikeuden oikeustapauksia KKO:2021:5 ja KKO:2021:44. Oikeuspsykologisen tutkimustiedon hyväksikäyttäminen asianosaisen kertomuksen luotettavuuden arvioinnissa lisääntyi merkittävästi tuomioistuinten ratkaisuissa korkeimman oikeuden prejudikaatin KKO:2013:96 myötä. Tuota tapausta ei tässä kirjoituksessa kuitenkaan erikseen käsitellä, koska siitä ilmenevät oikeusohjeet

sisältyvät nyt käsiteltyihin prejudikaatteihin. Aikaisemmassa ERKO:n lopputyössä on käsitelty prejudikaattia KKO:2013:96 ja sen suhdetta kuultavan kertomuksen arviointiin³.

Tapauksessa **KKO:2021:5** arvioinnin kohteena on alaikäisen 8 – 9 -vuotiaan seksuaalirikoksen asianomistajan kertomus. Kertomuksen luotettavuuskriteereinä mainitaan johdonmukaisuus, realistisuus, muuttumattomuus ja yksityiskohtien runsaus sekä se, missä tilanteessa ja millä tavalla kertomus on syntynyt. Merkitystä annetaan myös sille, kuinka kauan aikaa on kulunut väitetyn rikoksen ja kuulemisen välillä sekä onko kuultava keskustellut asiasta toisten kanssa ja onko hän saanut muista yhteyksistä tietoa asiaan. Merkitystä annetaan myös kertomuksen oma-aloitteisuudelle ja sen omaehtoiselle syntyvälle sekä tapahtumien neutraalille kuvailulle ilman erityisiä lapsen omia johtopäätöksiä. Arviointi on kohdistunut myös siihen, miten ikätasoisesti kuultava on kertonut asiasta ja mahdollisesti kuvannut omakohtaisia tuntemuksiaan. Yhtenä kriteerinä on myös mahdollisen nimenomaisen johdattelun osuus. Kuultavan kertomuksen arvioinnissa on huomioitu myös sen tyyliero eri kuulemistilanteissa. Kuultavan asenne epäiltyyn on myös nostettu luotettavuusarvioinnin kohteeksi. Ratkaisussa on myös arvioitu virheellisen tulkinnan mahdollisuutta sekä mahdollisuutta muistivääristymään.

Tapauksessa **KKO:2021:44** arvioinnin kohteena on aikuisen seksuaalirikoksen asianomistajan kertomus. Kertomuksen luotettavuuskriteereinä mainitaan selkeys ja johdonmukaisuus. Kuultava on vastannut kysymyksiin avoimesti silloinkin, kun hän ei ole kertomansa mukaan muistanut tapahtumia. Kuultavan kertomus ei ole vaikuttanut

³ Markku Hämäläinen, Oikeudessa kuultavan luotettavuuden arviointi korkeimman oikeuden antamien oikeusohjeiden mukaan ja sen suhde psykologiseen tutkimukseen, 2021

liioitellulta eikä siinä ole ilmennyt mahdottomalta vaikuttavia piirteitä. Kuultavalla ei ole ollut sellaista motiivia, joka vähentäisi kertomuksen uskottavuutta. Viive rikosilmoituksen tekemisessä on ollut myös tarkastelun kohteena. Kritiikki on kohdistunut kertomuksen yleisluontoisuuteen ydintapahtuman osalta. Psykkisten oireiden ilmeneminen väitetyn teon jälkeen on vain vähäisessä määrin tukenut kertomuksen luotettavuutta.

Joitakin tieteellisiä teorioita kertomusten luotettavuuskriteereistä

Ehkä tunnetuin kertomuksen luotettavuuden arvioinnissa käytetty menetelmä on saksalaisperäinen Statement Validity Assessment -menetelmä (SVA). Menetelmässä on neljä vaihetta; tapauksen asiakirjojen analysointi, teemahaastattelu lausunnon saamiseksi, kriteeriperusteinen sisältöanalyysi lausunnon laadun arvioimiseksi sekä kelpoisuuden tarkastaminen tuloksen arvioimiseksi. Itse lausunnon analysointiosaa kutsutaan Criteria-Based Content Analysis (**CBCA**) – menetelmäksi eli kriteeriperusteiseksi sisältöanalyysiksi⁴. Analyysissa on 19 kriteeriä, joiden täyttymisen on arvioitu viittaavan kertomuksen todenperäisyyteen. Mitä enemmän kriteerejä kertomuksessa on havaittu täyttyvän, sitä luotettavammaksi kertomus on voitu arvioida. CBCA -kriteerejä ovat mm. kertomuksen johdonmukainen, mutta epästrukturoimaton rakenne ja sen yksityiskohtaisuus, epätavalliset ja tarpeettomat yksityiskohdat, muistipuutteiden tunnistaminen ja oman kertomuksen epäileminen⁵.

⁴ Vrij 2008, s. 207 – 208

⁵ Amado ym 2015, s 4 – 5, Howitt 2011 s. 356, Vrij 2008, s. 208 – 212

CBCA:n virheprosentti on noin 30 %⁶, joka todellakin on aivan liian korkea oikeudenkäynnin näkökulmasta katsottuna. Menetelmästä ei myöskään ole tutkijoiden keskuudessa yksimielisyyttä siitä, onko se riittävän luotettava erottelemaan luotettavia kertomuksia ei-luotettavista eikä menetelmää alun perin ollut edes tarkoitettu käytettäväksi ”valheenpaljastustyökaluna”⁷. Menetelmän rinnalla täytyy ottaa huomioon esimerkiksi kuultavan ikä, kehitys, kognitiiviset kyvyt, persoonallisuuden piirteet, johdattelevat kysymykset yms.

Toinen kertomuksen luotettavuuden arvioinnissa käytetty menetelmä on Reality Monitoring (**RM**)⁸, jota hollantilainen Vrij on tutkimuksessaan käsitellyt. Siinä painoarvoa annetaan kertomuksille, jotka näyttäisivät perustuvan kertojan omiin kokemuksiin. Tässäkin teoriassa todetaan, että mitä enemmän kriteerejä täyttyy, sitä luultavammin kertomus perustuu omakohtaiseen kokemukseen.

Itse todella koettu sisältää tämän teorian mukaan enemmän havainnollisuutta, tilaan ja aikaan perustuvaa informaatiota, visuaalista vaikutelmaa, kuulovaikutelmaa, hajua, makua ja emootioita. Tyypillisiä luotettavalle kertomukselle tämän teorian mukaan ovat myös aikaan liittyvä informaatio, kognitiiviset toiminnot, kertomuksen selkeys, käytyjen keskustelujen toistaminen ja realistisuus.

⁶ Vrij 2015, s. 15

⁷ Hauch et al, Can credibility be assessed reliability? A meta-analysis of criteria-based content analysis, 2017, s. 829

⁸ Vrij 2015, s. 11-15

Eräs arviointimenetelmä on nimeltään The Strategic Use of Evidence (**SUE**), jonka ovat kehittäneet Granhag, Strömwall ja Hartwig (2007). Sen ytimessä on havainto, että syyttömät kuulusteltavat saattavat vapaaehtoisesti kertoa tietoa, joka on heille epäedullista. Syyttömällä ei juurikaan ole omia kuulustelustrategioita. Ns. valehtelijat sen sijaan yrittävät keksiä strategioita, joilla voisivat välttää epäedullisesta tiedosta keskustelemisen tai muulla tavoin vältellä ja pakoilla kuulemistilanteessa. Tämän teorian varaan rakennetussa kuulustelussa kuulusteltavalle ei heti paljasteta todistusaineistoa, vaan annetaan hänen kertoa oma versionsa ja sitten kohta kohdalta paljastetaan tietoa hänelle. Totuuden kertojien tarina vastaa aineistoa, kun taas valehtelija johtuu kertomaan useita variaatioita todistelun edetessä. Tämän teorian hyödyt koskevatkin lähinnä kuulemista esitutkinnassa. Näitä kertomuksia voidaan kuitenkin käyttää tuomioistuimessa oikeudenkäyntiaineistona, jos niihin pääkäsittelyssä vedotaan.

Kriteeripohjaisten teorioiden⁹ ydinajatuksen taustalla on ns. cognitive load theory¹⁰, jonka mukaan havaintojen päätymistä pitkäaikaiseen muistiimme edeltää niiden pitäminen työmuistissa sekä niiden riittävä prosessointi. Tässä valossa voinee sanoa, että valehtelevä on henkisesti vaativampaa kuin totta puhuminen. Valehtelijat joutuvat yleensä kontrolloimaan puhettaan eivätkä voi puhua vapaasti.

Eräs kertomuksen sisältöön keskittyvä teoria on Scientific Content Analysis (**SCAN**). Sen on kehittänyt israelilainen poliisi Avinoam Sapire vuonna 1980. Teoriaa on käytetty Kanadassa, Hollannissa, USA:ssa ja Englannissa. Siinä kuultava kirjoittaa paperille oman

⁹ Vrij ja Mann 2005

¹⁰ Cognitive Load Theory (CLT), John Sweller, 1988

versionsa tapahtumista haluamallaan tavalla. Tätä verrataan todellisiin tapahtumiin ja katsotaan, löytyykö kertomuksesta aukkoja kronologisessa kerronnassa ja vältelläänkö siinä pronominiin käyttöä. Jos kirjoituksessa tunneilmaisut tulevat vasta tarinan kliimaksin jälkeen, puoltaa se kertomuksen uskottavuutta. Jos tunneilmaisut on kirjattu jo ennen tarinan kliimaksia, puoltaa se valehtelua. Edellä selostetuissa kriteeripohjaisissa teorioissa tunneilmaisun ajankohta on epäolennainen. SCAN:ssa spontaanit kertomuksen korjaamiset ovat merkki valehtelusta, kun taas kriteeripohjaisissa teorioissa tämä puoltaa todenpuhumista.

Oikeuspsykologisissa tutkimuksissa, mm. Porter ja ten Brinke (2010), on myös arvioitu non-verbaalisen viestinnän suhdetta kertomuksen luotettavuuteen sekä ns. valheenpaljastustestiä. Näiltä osin on todettava, että suomalaisessa oikeuskäytännössä ei ole juurikaan käytetty näitä tutkimuksia hyödyksi. Näistä tutkimuksista ollaan tiedeyhteisössä pikemminkin sitä mieltä, että väärintulkinnan mahdollisuus on varsin suuri. Tämä seikka osoittaaakin sen, että istuntosalissa tehdyt havainnot kuultavan ilmeistä ja eleistä eli non-verbaalisesta viestinnästä eivät välttämättä kerro mitään hänen kertomuksensa luotettavuudesta suuntaan tai toiseen. Todistajia kuullaan Suomessa myös puhelimella. Lukuisat suomalaiset tuomarit ovat korona-aikana toistuvasti arvioineet maski kasvoillaan olevien todistajien kertomusten sisällön luotettavuutta¹¹. Todistajia ja asianosaisiakin kuullaan nykyisin myös videoyhteyden välityksellä eikä kamera useinkaan ole niin lähellä kuultavan kasvoja, että mitään mikroilmeitä saati sen suurempiakaan kasvojen

¹¹ Eräässä tutkimuksessa todettiin, että hijabin käyttö todistajalla vaikutti jopa parantaen kertomuksen luotettavuuden arviointia; kuultavan kasvojen näkeminen ei juurikaan auta luotettavuusarviointissa; Snook et al., *Assessing Truthfulness on the witness stand: Eradicating deeply rooted pseudoscientific beliefs about credibility assessment by triers of fact*, julkaisussa *Canadian Criminal Law Review*

ilmeitä olisi erotettavissa; luotettavuusarvio tehdään kertomuksen sisällön perusteella ja vertaamalla sitä muuhun asiassa esitettyyn näyttöön. Tämä onkin ainoa keino, koska tieteelliset tutkimukset osoittavat, etteivät myöskään ns. ammattilaiset kykene non-verbaalisen viestinnän perusteella arvioimaan, milloin henkilö valehtelee. Eräässä tutkimuksessa, jossa oli 108 koetta ja 16537 henkilöä osallistujana, todettiin, että 54,5 % henkilöistä ns. erotti valheen totuudesta¹². Osallistujiin kuului myös ”tavallisten” ihmisten lisäksi ammattilaisia, kuten poliiseja, tuomareita ja psykologeja.

Rikosoikeudenkäyntiä koskeva lainsäädäntömme - oikeudenkäymiskaari ja laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa - kuitenkin perustuu perustavanlaatuisen pääsääntöön kuultavien henkilökohtaisesta läsnäolosta oikeudenkäynnissä istuntopaikalla, joista voidaan tehdä poikkeus vain nimenomaisella säännöksellä (puhelinkuuleminen, etäkuuleminen videon välityksellä). Näiden säännösten tarkoitus voidaan havaita liittyvän kuitenkin aivan muihin seikkoihin kuin henkilötodistelun luotettavuuden arvioinnin onnistumiseen, jos sitä tarkastellaan oikeuspsykologisesta näkökulmasta.

Vertailua

Tapauksessa KKO:2021:5 arvioinnin kohteena oli siis seksuaalirikoksen alaikäisen 8 – 9 -vuotiaan asianomistajan kertomus.

¹² Michael G. Aamodt & Heather Custer: Who can best catch a liar? A meta-analysis of individual differences in detecting deception, 2006

Johdonmukaisuus, selkeys

Johdonmukainen ja selkeä kertomus näyttäisi antavan uskottavan vaikutelman ja tätä kriteeriä onkin ahkerasti käytetty suomalaisessa oikeuskäytännössä. Onko kertomuksen johdonmukaisuus ja selkeys todellakin aina pätevä luotettavuuskriteeri? Seuraavassa esitetään tutkimustuloksia tilanteista, joissa kertomuksen johdonmukaisuuden ja selkeyden puute ei välttämättä suoraan osoita sen epäluotettavuutta.

Muisti ei ole objektiivinen tarkka kuvaus tapahtumista, vaan siihen voivat vaikuttaa aikaisemmat kokemuksemme, asenteemme ja tietomme. Kaikki kolme muistiin painamisen vaihetta – mieleen painaminen, mielessä säilyttäminen, mieleen palauttaminen – ovat alttiita virheille ja vääristymille.

Traumaattisen kokemuksen vaikutusta muistiin on tutkittu paljon ja tutkimustulokset ovat ajan saatossa vaihdelleet. Käyttäytymistieteellisessä tutkimuskirjallisuudessa esitettiin aiemmin, että vakavaan traumatisoitumiseen liittyvät muistot eroaisivat muista omaelämäkerrallisista muistoista ollen usein esimerkiksi sirpaleisia. Niistä olisi tämän tutkimuksen mukaan saattanut puuttua olennaisia osia ja kuultavalla voi olla vaikeuksia tapahtumien kronologisen järjestyksen muistamisessa sekä tapahtumien sijoittamisessa aikaan ja paikkaan. Myös muistoista kertominen eroaisi näiden tutkimusten mukaan muiden muistojen kertomisesta; traumamuistoista kertoaminen voisi olla epäjohdonmukaista, sekavaa ja yksityiskohtia on vain vähän tai ei lainkaan.

Edellä mainittuja tutkimustuloksia on uusimpien tutkimustietojen valossa kritisoitu. Uusimman tutkimuksen mukaan traumaattisten tapahtumien muistoja käsitellään pitkälti samalla tavalla kuin neutraaleja muistoja. On havaittu, että ihmisellä on yleensä taipumus muistaa koetut traumaattiset tapahtumat hyvin, koska niillä on yleensä suuri henkilökohtainen merkitys. Ei siis ole välttämättä niin, että henkilö olisi kokonaan kykenemätön muistamaan tapahtumia muuten kuin normaaliin unohtamiseen tai välttämiseen liittyvistä syistä¹³. Henkilön halukkuus kuvailla kivuliaita ja traumaattisia muistoja voi kuitenkin josta tapauksessa vaihdella, koska monella voi olla voimakas halu välttää niitä. Tapahtumien muistelun välttäminen voi itsessään heikentää muistikuvia ja erittäin stressaavissa tilanteissa ihmisillä on kuitenkin taipumus painaa mieleen kaikkiaan vähemmän tietoa tapahtumasta, minkä vuoksi yksityiskohtien määrä voi olla vähäinen.¹⁴ Kuitenkin ollessamme taistele tai pakene -tilassa, muisti toimii tosin kuin normaalisti: kokemuksen tallentuminen muistiin kokonaisena, selkeänä ja kielellisesti kuvattavana tapahtumana vaikeutuu. Havainnot ja tunteet tallentuvat muistiin sellaisina kuin ne tapahtuman aikana koetaan¹⁵.

Oikeudenkäynnissä kuultavien kertomusten arvioinnissa kiinnitetään usein huomiota kertomuksen ristiriitaisuuteen tai ristiriidattomuuteen. Yleisesti ottaen muistamiseen liittyvät muistikuvien uudelleen hahmottamista, ja yksityiskohtiin liittyvät seikat saatetaan muistaa eri tavalla eri tilanteissa, kun taas keskeisiä yksityiskohtia muistetaan usein johdonmukaisemmin. On kuitenkin näyttöä myös siitä, että ristiriitaisuuksia ilmenee

¹³ Engelhard et al. 2019

¹⁴ Selim ja Skrifvars: Haavoittuva asema turvapaikkaprosessissa, s. 32 - 33

¹⁵ Huotilainen ja Peltonen: Uuden ajan muistikirja, luvussa ”Stressireaktio muuttaa muistia”

useammin traumaattisiin muistikuviin liittyen, etenkin pidemmän ajan päästä¹⁶. Ihmisen kertomusta ei voi arvioida ilmeiden, eleiden tai tunnereaktioiden perusteella eikä välttämättä aina edes yksityiskohtien runsauden tai ristiriidattomuuden perusteella.

Kertomuksen johdonmukaisuuteen ja selkeyteen voivat vaikuttaa myös ns. järjestelmämuuttajat, kuten esimerkiksi kuulemisympäristö, vuorovaikutus kuulustelijan kanssa sekä kysymysten esittämistapa. Oikeussali on jännittävä ympäristö ja useimmille kuultaville siellä oleminen on ainutkertainen tapahtuma elämässä.

Muisti on subjektiivinen ja epätäydellinen versio tapahtumista, joka koostetaan uudelleen joka muistelukerralla. Epäjohdonmukaisuuksia ja aukkoja esiintyy luonnollisesti kaikissa muistoissa, ja kaikki muistot voivat sisältää täysin tai osittain virheellisiä yksityiskohtia. Tämän vuoksi ratkaisu ei voi nojata kokonaan kuultavan muistojen ”yksityiskohtaisuuteen”, vaan sen peilaaminen muuhun näyttöön sekä asiassa esitetyn näytön kokonaisarviointi on ratkaisevaa, kuten korkein oikeus onkin todennut.

Muuttumattomuus

Tuomioistuinkäytännössä pidetään kertomuksen luotettavuutta lisäävänä seikkana sitä, että kuultava on kertonut tapahtumista samalla tavalla esitutkinnassa ja pääkäsittelyssä ja pääkäsittelyssäkin siten, että kertomus säilyy horjumattomana pää- ja vastakuulustelussa. Tämä on ehkä yksi merkittävimmistä luotettavuuskriteereistä suomalaisessa

¹⁶ Herlihy, Scragg & Turner 2002

oikeuskäytännössä. Olen urani aikana tutustunut lukuisiin Suomen oikeuslaitoksen tuottamiin tuomioihin ja yleinen käsitys näyttäisi olevan, että totuudenpuhuja ei muuta kertomustaan. Ruotsin korkein oikeus on vuonna 2010 antanut ratkaisun, jossa se listaa kuultavan kertomuksen luotettavuuden arvioinnissa käytettäviä ”kriteerejä”. Yksi niistä myös liittyy kuultavan kertomuksen sisällön ja sen yksityiskohtien muuttumiseen (konstanskriteriet), jonka mukaan kertomuksen muuttuminen olisi viite sen epäluotettavuudesta.

Kuultava voi esimerkiksi kertoa esitutkinnassa rikoksen tapahtuneen aamulla, mutta oikeudessa hän kertookin sen tapahtuneen illalla. On siis erityisen tärkeää pohtia, mistä tällainen ero voi johtua ja onko se olennainen eikä suoralta kädeltä todeta, että kertomus on epäluotettava. Kertomus voi joiltain osin muuttua tai täydentyä menettämättä uskottavuuttaan. Tämän selvittämisessä auttaa sen selvittäminen, mistä muutos johtuu; onko kyse esimerkiksi vain unohtamisesta. Unohtaminen tosin on tavallista sekä totuudenkertojille että valehtelijoille. Tarkastelukulma tulee kohdistua siihen, mitä tietoa on tullut lisää ja mikä sen voi selittää. Kyse voi toki olla aivan uudesta keskeisestä teemasta, jolloin voimme kyseenalaistaa, miksi tätä tietoa ei ole kerrottu aiemmin. Jos tähän kuitenkin on jokin syy, kuten vaikka, että siitä ei ole aiemmin kuultavalta kysytty, voi tämä selittää uuden tiedon. Jos asiaa on aiemmin kysytty eikä tietoa ole saatu, se voinee myös kertoa epäluotettavuudesta¹⁷.

¹⁷ Leif Strömwall, luento Åbo Akademi, Moodle

Jos henkilö antaa ristiriitaisia lausuntoja eri prosessin vaiheissa, herättää tämä ristiriitaisuus toki kysymyksen kertomuksen uskottavuudesta. Tässä kohdin tulee kuitenkin muistaa, että valehtelijakin voi toistaa samaa kertomusta eri käsittelyvaiheissa. Kertomuksen toistuminen samanlaisena läpi prosessin ei vielä yksinomaan kerro kertomuksen luotettavuudesta välttämättä mitään. Tutkimukset osoittavat selkeästi, ettei ole niin, että valhe kerrotaan joka kerta eri tavalla ja totuus joka kerta samalla tavalla¹⁸. Tämä joskus ratkaisujen perusteluissakin nähty käsitys ei selvästikään aina pidä paikansa oikeuspsykologisten tutkimusten valossa. Tässä yhteydessä on erikseen huomautettava lasten osalta, että heidän kognitiiviset kykynsä eivät välttämättä kuitenkaan ole vielä niin kehittyneitä, että he voisivat toistaa samaa valhetta muuttumattomana koko rikosprosessin ajan¹⁹.

Vaikka kokemus olisi onnistuneesti painettu mieleen ja tallennettu muistiin, mieleen palauttamiseen vaikuttavat myös monet tekijät. Mikä tärkeintä, muisto luodaan uudelleen joka kerta, kun se palautetaan mieleen; se muuttuu hieman jokaisella kerralla, kun ajattelemme sitä²⁰. Se, miten kuvailemme muistoa jollekin toiselle, riippuu kontekstista, yleisöstä ja tilanteen tarkoituksesta. Yksinkertaistetusti voidaan sanoa, että sama muisto on mahdollista muistaa tai kertoa uudelleen eri tavoin eri tilanteissa. Meillä on myös taipumus muistaa enemmän tietoa useiden muistelukertojen jälkeen²¹.

¹⁸ Ronald P. Fisher & Biran L. Cutler: The relation between consistency and accuracy of eyewitness testimony s. 26, kirjassa Psychology, law and criminal justice international developments in research and practice, 1995

¹⁹ Leif Strömwall, luento Åbo Akademi, Moodle

²⁰ Cohen, 2001

²¹ Selimin ja Skrifvars, Haavoittuva asema turvapaikkaprosessissa, s. 31

Edelliseen nähden voi todeta, että kertomuksen täydellinen muuttumattomuus ei välttämättä aina ole kertomuksen luotettavuustekijä.

Yksityiskohtien runsaus

Tutkimuksissa on jo pitkältä ajalta osoitettu, että joitakin tietoja on yleisesti vaikea muistaa oikein. Tällaisia tietoja ovat esimerkiksi päivämäärät, tapahtuman kesto, tavanomaisten esineiden ulkonäkö sekä erisnimet. Muistamme harvoin myöskään käymistämme keskusteluista tarkkoja sanoja tai lauseita. Yksi tyypillinen muistin toimintamuoto on se, että muistot toistuvista tapahtumista muodostavat yleisluontoisen kaavan siitä, mitä *yleensä* tapahtuu.

Yleinen oletus on, että traumaattiset kokemukset muistettaisiin selvästi ja yksityiskohtaisesti. Kuitenkin tieteelliset empiiriset tutkimukset osoittavat, että traumamuistot voivat myös olla merkittävästi heikentyneitä ja joissain tapauksissa muistikuvia ei jopa ole lainkaan²². Post-traumaattinen stressioireyhtymä ja muut mielenterveysongelmat voivat selittää kertomuksen epämääräisyyttä ja lyhyttä. Tämä on havaittu erityisesti kidutuksen uhrien kanssa työskennellessä²³.

Tyypillisesti enemmän tilaa muististamme saavat poikkeavat päivät, yksittäiset kohokohtat, uudet kokemukset ja kaikkien kivuliaimmat hetket²⁴. Nuoruudessa koetut asiat

²² D Bögner, J Herlihy, C Brewin, 'Impact of Sexual Violence on Disclosure during Home Office Interviews, British Journal of Psychiatry, vol. 191, no. 1, 2007, s. 75–81

²³ Selimin ja Skrifvars, Haavoittuva asema turvapaikkaprosessissa, s. 48

²⁴ Korkman, Muistin varassa, s. 173

ovat uusia ja jättävät vahvoja muistijälkiä. Tämä ilmiö tunnetaan oikeuspsykologisissa tutkimuksissa ”muistikyttyränä” (reminiscense bump)²⁵. Selkeä vahvojen muistojen ikäkausi on 15 – 25 vuosien tienoilla.

Masentuneisuus ja/tai pitkään jatkunut stressi lapsuudessa usein vaikuttaa muistiin siten, että muistikuvista tulee yleistyneitä ja ne sisältävät vähemmän yksityiskohtia. Kun yksityiskohtia pidetään luotettavan kertomuksen merkinä, on tämä omiaan heikentämään erityisesti psyykkisesti huonosti voivien henkilöiden tilannetta kuultavina²⁶.

Oikeuspsykologisessa kirjallisuudessa on myös pitkään tunnettu käsite ”weapon focus effect”. Jos henkilöä uhataan aseella, kiinnittyy hänen huomionsa aseeseen muun tiedon kustannuksella ja hänen on vaikeampi muistaa muita asioita myöhemmin. Huomio siis kapenee. Konkreettisesti tämä tarkoittaa myös sitä, että koko tilanteesta saatetaan muistaa vähemmän yksityiskohtia. Myös mielenkiintomme tai ammattialamme voivat vaikuttaa siihen, mihin kiinnitämme huomiomme ja tällaiset seikat muistamme paremmin. Huomio kuultavan kertomuksessa tulisi kiinnittää myös siihen, mihin hänen tarkkaavaisuutensa on ollut kohdistunut, koska sen seurauksena häneltä on saattanut jäädä jokin seikka havaitsematta²⁷. Tästä seuraa se, että vaikka kuultava kertoo, ettei hän ole havainnut kyseistä asiaa, ei se tarkoita, etteikö se olisi voinut tapahtua.

Huomio on myös kiinnitettävä siihen, *minkälaisia* yksityiskohtia kertomus sisältää. Vilpittömät henkilöt kertovat usein muistipuutteistaan ja myöntävät, etteivät he muista

²⁵ Korkman, Muistin varassa, s. 173

²⁶ Selimin ja Skrifars, Haavoittuva asema turvapaikkaprosessissa, s. 69-70

²⁷ Korkman, Muistin varassa, s. 27

jotakin seikkaa. He ovat myös kertomuksessaan usein spontaaneja. Tällainen henkilö ei seuraa mitään kronologista järjestystä, vaan hän vain hakee muististaan sitä, miten tapahtuma meni hänen muistinsa mukaan.

Tutkimuksissa on havaittu myös se, että etäisyyksien ja nopeuksien arvioiminen on ihmisille yleensä haasteellista. Havainnoijan kokema stressi voi vaikuttaa positiivisesti, mutta myös negatiivisesti havainnointikykyyn ja muistamiseen. Lievän tai kohtalaisen stressin on havaittu parantavan havainnointia ja muistamista, kun taas voimakas stressi voi heikentää havainnointi- ja muistisuoritusta. Hyvin traumaattiset tai järkyttävät tapahtumat voivat johtaa muistikuvien sirpaloitumiseen. Päihtymyksen on havaittu heikentävän havainnoinnin tarkkuutta, joka ei olekaan yllättävää.

Muista kulttuureista peräisin olevien kuultavien henkilöiden sukupuoli ja/tai sosiaaliset rajoitteet ovat voineet olla esteenä tiedon saamiselle. Joissakin kulttuureissa miehet eivät jaa tietoa naisille – edes sukulaisnaisille. Oletus siitä, että sukulaisnaisella on vastaava tieto kuin miehellä, pätee lähinnä vain läntisissä kulttuureissa. Puutteet itseilmaisukyvyssä tai kertomuksen yksityiskohdissa tai tiedoissa ylipäättään voi selittyä sillä, että kuultava ei esimerkiksi ole koskaan käynyt koulua ja/tai on ollut esimerkiksi aikuisikänsä kotiäitinä vahvoin sosiaalisin rajoittein. Turvapaikkahaastatteluihin on määritelty “yleistä tietoa” koskevia, luotettavuutta peilaavia kysymyksiä, kuten vaikkapa syntymäpaikka ja etnisyyt. Näihin kysymyksiin annettujen vastausten yksityiskohtaisuus on katsottu tukevan hakijan kertomuksen luotettavuutta. Tämän taustalla on oletus siitä, että on kohtuudenmukaista olettaa ihmisellä olevan tietty määrä tietoa näistä asioista ottaen huomioon heidän yksilölliset ja ympäristönsä olosuhteet. Akateeminen kirjallisuus on

kuitenkin kyseenalaistanut sen, että yleistietoa käytettäisiin luotettavuuden mittarina. On varoitettu olettamasta, mitä hakijan tulisi stereotyyppisesti tietää päätöksentekijän omasta näkökulmasta tutkimatta, mitä tietoa yksittäiseltä hakijalta voidaan ylipäättään odottaa. Tähän nähden päätöksentekijöiden tulee olla varovaisia sen suhteen, ettei heillä ole kohtuuttomia oletuksia siitä, mitä kuultavan ”pitäisi tietää”.

Yksityiskohtien riittämättömyys kuultavan kertomuksessa voi myös johtua siitä, että hakija ei tiedä yksityiskohdilla olevan merkitystä. Tämä voi johtua esimerkiksi puutteellisesta opastuksesta, kommunikaation puutteesta tai siitä, että kuultava ei ymmärrä kysymystä kunnolla. Yksityiskohtien puute voi johtua myös siitä, että kysymys on ollut väärin aseteltu. Päätöksentekijän tulee muistaa, ettei hän oleta yksityiskohtien tulevan esiin ”tuosta vaan”.

Kuinka kauan aikaa on kulunut väitetyn rikoksen ja kuulemisen välillä

Nykyisissä rikosprosesseissa on valitettava tosiasia, että käsiteltävien asioiden tapahtumista on yleensä kulunut jo pitkä aika, joskus jopa useita vuosia. Erityisesti tämä ongelma rasittaa hovioikeutta. Olisi toivottavaa, että edes kuulemiset jo esitutkinnassa olisi toimitettu kohtuullisen ajan kuluessa tapahtumasta. Niiden videoiminen olisi myös suotavaa.

Työmuistilla tarkoitetaan sellaista muistijärjestelmää, jonka tarkoituksena on tiedon lyhytaikainen ylläpito ja tiedon käsittely. Työmuisti jaotellaan eri osa-alueisiin ja sitä tarvitaan kaikissa monimutkaisissa tiedonkäsittelytoiminnoissa. Ihmiset kuitenkin eroavat

keskenään muun muassa siinä, minkälainen on heidän työmuistinsa toimintakapasiteetti. Muisti tiedonkäsittelyjärjestelmänä ²⁸ -mallin mukaan sensorinen muisti on hyvin lyhytaikainen muisti ja tieto haihtuu nopeasti. Visuaalinen muisti haihtuu myös nopeasti. Tapa, jolla tietoa voisi pitää mielessä on se, että siihen suunnataan tietoinen tarkkaavaisuus. Tarkkaavaisuus voi olla suunnattuna vain yhteen kohteeseen kerallaan; ne pääsevät työmuistiin ja se on portti pitkäkestoiseen muistiin. Säilömuistista voidaan poimia asioita työmuistin sisällöksi. Muistijärjestelmän eri vaiheissa voi tapahtua unohtumista. Tulisimme hulluiksi, jos muistaisimme kaiken esimerkiksi sensorisen muistin havainnoimia asioita. Me emme voi olla kaikista asioista tietoisia. Tarkkaavaisuus kohdistuu kahdella eri tavalla; joko itse päätämme kohdistaa tarkkaavaisuutemme kohteeseen tai sitten ulkopuoliset seikat ohjaavat/”vetävät puoleensa” havaintojamme, esim. kirkkaat värit. Ne asiat, joihin tarkkaavaisuus ei kohdennu, unohtuvat. Toinen pullonkaula on työmuistissa; kerralla ei työmuistissa voi pitää mahdotonta määrää asioita; sinne mahtuu ehkä vain noin neljä asiaa kerrallaan ²⁹ . Kaikkea emme pysty tallentamaan työmuistiin. Työmuistista myös asioita haihtuu korvautumalla; tätä on kuvattu ”putkimallina”, jossa toisesta päästä putkeen tulee asioita sisään ja toisesta päästä niitä pääsee ulos eli unohtuu. Kolmas vaihe unohtumiselle on mieleen palauttaminen säilömuistista; joko emme vain pysty kaivamaan asioita sieltä tai sitten myöhempi oppiminen vaikeuttaa sieltä esiin kaivamista.

Työmuisti on mielen sisäinen työpöytä. Sitä tarvitaan vähänkään monimutkaisemmissa tehtävissä. Se on suhteellisen lyhytkestoinen muistitaltio, joka pitää tiedon hetkellisesti ja sillä prosessoidaan tietoa. Työmuistin kapasiteetti on rajallinen. Jos

²⁸ Atkinson&Shiffrin, 1968

²⁹ Nelson Cowan, 2001

joku on asian ekspertti, sellainen henkilö voi kyetä pitämään työmuistissa enemmän tuon ekspertiisin tarkoittamia asioita, koska hänelle kokonaisuus on jo tuttu. Jos palikat ovat kuitenkin jossain oudossa järjestyksessä, ei eksperttiydestäkään ole hyötyä. Muististrategiat auttavat pitämään asioita työmuistissa (vrt. muistiolympialaiset).

Ns. "memory wars" tapahtuivat 1990-luvulla Yhdysvalloissa. Niissä oli kyse muistitutkijoiden ja kliinikoiden välisistä erimielisyyksistä, miten arvioidaan unohdettujen muistojen luotettavuutta. Muistitutkija Elizabeth Loftus ei usko palautettujen muistojen terapiaan eli siihen, että muistimme sulkisi traumaattisen muiston ensin kokonaan pois ja että se voitaisiin myöhemmin palauttaa mieleen terapiassa. Hänen mukaansa päinvastoin traumaattista kokemusta on vaikea unohtaa. Sen yksityiskohdat voivat unohtua, mutta itse kokemus ei. Loftuksen tutkimusten mukaan sen sijaan traumaattisten muistojen istuttaminen muistiin on mahdollista.

Onko kuultava keskustellut asiasta toisten kanssa, onko hän saanut muista yhteyksistä tietoa asiaan ja missä tilanteessa ja millä tavalla kertomus on syntynyt

"Memory works a little bit like a Wikipedia page: You can go there and change it, but so can other people" (Elizabeth Loftus).

Tätä arvioitaessa on kyse muistivääristymien tutkimisesta sekä osin myös valemuistoista. Kuvaava kansainvälinen esimerkki keskustelujen vaikutuksesta muistikuviiin

on Ruotsin poliisin tutkimukset ministeri Anna Lindhin puukotusta Nordiska Kompanietin (NK) tavaratalossa vuonna 2003. Tapahtumalla oli lukuisia silminnäkijöitä, joita poliisi pyysi odottamaan samassa tilassa, kunnes heitä ehdittäisiin kuulla. Odotusaikana todistajat tietenkin keskustelivat keskenään tapahtumasta. Myöhemmin useat heistä kertoivat, että puukottajalla oli maastokuvioinen takki. Todellisuudessa hänellä oli harmaa huppari ja armeijanvihreät housut. Kertomus maastokuvioisesta takista sopi kuitenkin yhteen miehen olemuksen kanssa, ja lisäksi kuvauksen antanut todistaja oli seissyt lähimpänä tilannetta, minkä vuoksi muut todistajat eivät osanneet epäillä tätä. Uudesta tiedosta tuli näin osa heidänkin muistikuviaan³⁰.

Tunnettu esimerkki muistiin vaikuttamisesta on myös Palme -murhassa tapahtunut tekijän tunnistaminen. Siinä tapahtumapaikalla ollut uhrin puoliso Lisbet Palme oli tunnistanut tunnistusrivistä tekijän. Tuota tunnistamista ei kuitenkaan lopulta pidetty luotettavana, koska Lisbet Palme oli ennen tunnistamista nähnyt poliisin piirtämän kuvan epäilystä, hän oli saanut aiemmin kuulla epäillyn olevan alkoholisti ja tunnistettu henkilö tunnistusrivissä poikkesi selvästi muista tunnistettavista (muut tunnistettavat olivat poliiseja).

Amerikkalainen muistitutkija Elizabeth Loftus on tehnyt lukuisia tutkimuksia jälkikäteistiedon vaikutuksista muistiin aina 1970 -luvulta saakka. Eräs hänen tutkimuksistaan tehtiin 1990 -luvulla; Loftus keksi tarinan, että Disneylandissa oli työskennellyt Pluto -hahmo, jonka esittäjä oli käyttänyt huumausaineita ja päätynt

³⁰ Granhag: I saw the man who killed Anna Lindh! An archival study of witnesses' offender descriptions, julkaisussa *Psychology, Crime&Law*, 2013, s. 921 - 931

työvuoroissaan nuolemaan huvipuistossa tapaamiensa lasten korvia näitä halatessaan. Osa tutkimukseen osallistuneista aikuisista henkilöistä ”muistivat” tämän tapahtuneen heille lapsena tuossa huvipuistossa, vaikka todellisuudessa tarina oli Loftuksen keksimä. Loftus on useissa empiirisissä tutkimuksissaan osoittanut, että ihmisen mieleen on täysin mahdollista istuttaa valemuisto, myös traumaattinen³¹. Huomattava on, että valemuiston istuttamiseen ei tarvita laboratorio-olosuhteita, vaan istuttaminen on mahdollista jokapäiväisessä elämässämme lähimmäisenkin toimesta. Sen vuoksi olisi päätöksenteon kannalta tärkeää tietää, minkälaisissa olosuhteissa kertomus on syntynyt.

Edellisiin oikeuspsykologisiin tutkimustietoihin nähden korkeimman oikeuden ratkaisussa on todellakin ollut tarpeen selvittää myös sitä, kenen kanssa ja miten kuultava oli tutkittavasta asiasta mahdollisesti aiemmin keskustellut. Korkeimman oikeuden suorittama kertomuksen syntyvän tarkasteleminen on erittäin tärkeä osa kertomuksen luotettavuuden arviointia.

Miten ikätasoisesti kuultava on kertonut asiasta, ”realistisuus”

Lapsen kuulemisessa on huomioitava, ettei kuulemisessa käytetä liian monimutkaisia sanoja ja lauseita. Myöskään lapsen keskeyttäminen ei ole suotavaa. Lapsille on usein myös vaikeaa kertoa runsaasti yksityiskohtia vuosia sitten tapahtuneesta. Esimerkiksi päivämäärien ja tarkkojen lukumäärien kysyminen on usein turhaa kovin pieniltä lapsilta. Lapselle voi olla myös häpeää aiheuttavaa puhua hyväksikäytöstä. Tärkeää on myös se, kuka

³¹ Elizabeth F. Loftus, Planting misinformation in the human mind: A 30-year investigation of the malleability of memory, *Learning&Memory* -julkaisu, 18.6.2005

tai ketkä ovat läsnä haastattelutilanteessa. Lapset ovat kuvanneet epämieluisiksi haastatteluiksi muun muassa seuraavia: ”sai minut tuntemaan ei-tärkeäksi”, ”ei uskonut”, ”oli tylsistynyt” tai ”kohteli minua nuorempana kuin olen”³². Lasta kuultaessa on vältettävä myös muun muassa aikuisen sanaston käyttöä, käänteisesti negatiivisten lauserakenteiden käyttöä (”ei ole totta, että varastit omenoita?”), passiivin käyttöä tai vahvistuttaa pitkiä yhteenvetoja³³.

Joskus lapset myös käyttävät sanoja, joiden merkitystä he eivät itse kunnolla ymmärrä. Heidän merkitysmuistinsa eli semanttinen muistinsa ei siis vielä ole täysin kehittynyt. Todettakoon, että semanttinen muisti on sidoksissa ns. tapahtumamuistiin ja nämä yhdessä muodostavat asiamuistin³⁴. Tämä kokonaisuus on lapsilla vielä kehittymätön, joka on otettava huomioon heidän kertomustaan arvioitaessa. Juuri tässä kohdin tullaan siihen, että kertomusta on arvioitava lapsen ikätaso huomioon ottaen. Näiltä osin prejudikaatti osuu aivan oikeaan myös tieteellisen tutkimustiedon valossa.

On harhakäsitys, että lapset pääsääntöisesti kertoisivat fantasioitaan tosiasioina haastatteluissa. Tutkimusten mukaan jo noin kuusivuotiaiden lasten kyky erottaa fakta fiktiosta vastaa aikuisten kykyä³⁵. Myöskään se, että lasten muisti olisi huono tai lyhyt, ei ole tutkimustiedon valossa totta. Kuulijan on ymmärrettävä tehdä ero muistin kapasiteetin (capacity) ja muistikuvien kertomiskyvyn (memory performance) välillä. Tutkimukset osoittavat myös sen, että hyvinkin nuorien lasten haastatteleminen on mahdollista. Se

³² Introduction to forensic and criminal psychology, toim. Dennis Howitt, s. 410

³³ Tämä kaikki soveltuu myös aikuisten kuulemiseen.

³⁴ Huotilainen ja Peltonen, Uuden ajan muistikirja

³⁵ Introduction to forensic and criminal psychology, toim. Dennis Howitt, s. 410

kuitenkin edellyttää haastattelijalta ammattitaitoa. Keinoista on runsaasti tieteellistä tutkimusta.

Eryteisesti pienten lasten tapahtumainkuvaukset voivat olla lyhyitä ja yksityiskohdat ovat vähäisiä. Heidän puheensa voi olla vaikeaa seurata aikuisen mielestä olevien epäjohdonmukaisuuksien vuoksi. Todettakoon, että tällaisessa tilanteessa tutkinnassa merkittävässä roolissa on muu näyttö ja selvitys, jota voidaan verrata lapsen kertomukseen.

Eri-ikäisten lasten haastateltavuudesta on huomattava, että nuoremmat lapset, erityisesti esikouluikäiset, omaavat heikommät muisti- ja kielelliset kyvyt ja voivat olla (ei välttämättä aina) myös helpommin johdateltavissa. Tämän vuoksi heidän osaltaan on kiinnitettävä aivan erityistä huomiota haastattelun sisältöön ja heille esitettyihin kysymyksiin³⁶. Vanhempien lasten ja teini-ikäisten osalta voidaan havaita, että hämmentävä elämänvaihe ja hormonien vaikutus voivat vaikuttaa käytökseen. Tämän ikäisten lasten osalta ulkonäkö saattaa antaa vaikutelman ”aikuisen oloisuudesta”, mutta on muistettava, että he eivät ole vielä aikuisen tasolla sosiaalisesti tai muutoinkaan.

Johdattelu, kertomuksen oma-aloitteisuus ja omaehtoinen syntytapa

”Meille esitetyt kysymykset vaikuttavat siihen, miten etsimme vastauksia muististamme”³⁷.

³⁶ Introduction to forensic and criminal psychology, toim Dennis Howitt, s. 411

³⁷ Alfred Binet, La suggestibilité, v. 1900

Kuultavat voivat olla alttiita johdattelulle. Erityisen alttiita sellaiselle ovat lapset ja varsinkin pienet lapset. Lasten kertomukset voivat vääristyä, jos heitä haastatellaan johdattelevin haastattelumenetelmin. Lapsia haastateltaessa tulee välttää vaihtoehtoilmaisuja (option-posing questions sekä johdattelevia kysymyksiä (suggestive questions)).³⁸ Toisaalta tutkimukset osoittavat myös, että jopa 3 – 4 -vuotiaat kykenevät vastustamaan johdattelua³⁹.

Vahva konsensus tutkijoiden piirissä vallitsee siitä, että tilanteesta riippumatta avointen kysymysten käyttö olisi suotavaa suljettujen tai johdattelevien sijaan⁴⁰. Sama menetelmä on suotavaa sekä lapsia että aikuisia kuultaessa. Lainsäätäjä on Suomessa ymmärtänyt tämän ja oikeudenkäymiskaaren 17 luvun 48 §:n 6 momentissa säädetäänkin, että pääkuulustelussa ei saa esittää kysymyksiä, jotka sisältönsä, muotonsa tai esittämistapansa puolesta johtavat määrätynlaiseen vastaukseen. Säännöksen mukaan kuitenkin vastakuulustelussa ja täydentäviä kysymyksiä esitettäessä tällaiset kysymykset ovat sallittuja, kun pyritään selvittämään sitä, missä määrin todistajan kertomus vastaa todellista tapahtumien kulkua.

Kuulustelutyylillä voi vaikuttaa todistajankertomukseen. Tiukka tyyli saa tutkimusten mukaan todistajan vaihtamaan herkemmin vastaustaan ystävälliseen tyyliin verrattuna. Todistajan painostaminen voi myös lisätä todistajan sosiaalista jännittämistä, mikä voi

³⁸ Käsikirja lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkintaan 13.1.2022, Poliisi, Barnahus, s. 82

³⁹ Introduction to forensic and criminal psychology, toim. Dennis Howitt, s. 411

⁴⁰ Katso esim. Vrij & Granhag 2012, ja lapsiin liittyen esimerkiksi Käsikirja lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkintaan 13.1.2022, Barnahus

heikentää muistisuoritusta tai vaikeuttaa muutoin kertomuksen esittämistä. Hermostunut todistaja on myös alttiimpi johdattelulle. Johdattelu alttiuttaa lisää entuudestaan, jos todistaja mieltää kuulustelijan auktoriteettina.⁴¹ Erityisesti lapsien on todettu pyrkivän usein vastauksillaan miellyttämään kuulustelijaa.

Amerikkalainen muistitutkija Elizabeth Loftus on empiirisissä kokeissa ns. syöttänyt valemustoja ihmisille, jopa varsin dramaattisia asioita⁴². Johdattelevalla kyselemisellä voidaan myös luoda valemustoja. Tutkimuksissa on havaittu, että tämä on helpompaa siinä vaiheessa, kun aikaa on kulunut alkuperäisestä tapahtumasta. Tämä johtuu siitä, että muistikuvat alkuperäisestä tapahtumasta ovat alkaneet haalistua. On myös tutkittu, että väärä tieto vaikuttaa joihinkin ihmisiin enemmän kuin tosiin. Lapset ovat alttiimpia kuin aikuiset. Vanhukset ovat alttiimpia kuin nuoremmat aikuiset. Ilmiötä kuitenkin esiintyy kaikissa ikäryhmissä. Mitä enemmän on muistissa rapautumia, sitä alttiimpi on johdattelulle. Kokonaisia vääriä tapahtumia voidaan istuttaa muistiin; Loftuksen tutkimuksessa käytettiin koehenkilöiden sukulaisten muodostamia skenaarioita ja istutettiin vääriä muistoja siitä, että he olivat kadonneet pitkäksi aikaa ostoskeskuksessa 6 -vuotiaana ja vanhukset pelastivat hänet⁴³. Tutkimuksissa käytettiin samanlaisia menetelmiä väärän muiston istuttamiseen siitä, että lapsena kohde oli joutunut onnettomuuteen perhehäissä⁴⁴ joutunut ilkeän eläinhyökkäyksen uhriksi⁴⁵ tai että hän oli melkein hukkunut ja hengenpelastaja joutui pelastamaan hänet⁴⁶. Todellisessa maailmassa väärää tietoa tulee monissa muodoissa. Kun

⁴¹ Marjosola, Todistajankertomuksen luotettavuus, s. 86

⁴² Elizabeth Loftus, The fiction of memory, could I make you remember

⁴³ Loftus 1993, Loftus ja Pickrell 1995

⁴⁴ Hyman Jr. et al. 1995

⁴⁵ Porter et al. 1999

⁴⁶ Heaps ja Nash 2001

tapahtuman todistajat keskustelevat keskenään, kun heitä kuulustellaan johdattelevilla kysymyksillä tai vihjailevilla tekniikoilla, kun he havaitsevat medianäkyvyyttä tapahtumasta, väärä tieto voi päästä tietoisuuteen ja aiheuttaa muistin ns. saastumista. Nämä eivät tietenkään ole ainoa muistin vääristymisen lähde. Kun haemme ja rekonstruoinme muistoja, vääristymät voivat hiipiä sisään ilman nimenomaista ulkoista vaikutusta, ja niistä voi tulla väärän tiedon palasia. Tämä voi johtua päättelyyn perustuvista prosesseista tai jostakin automaattisesta prosessista, ja se voi ehkä auttaa meitä ymmärtämään vääristymiä, joita näemme nimenomaisen väärän tiedon puuttuessa⁴⁷.

Yksi jo klassiseksi muodostunut esimerkki johdattelun voimasta on vuonna 1978 tehty tutkimus ”Stop sign experiment”⁴⁸. Siinä tutkittaville annettiin tietoa liikenneonnettomuudesta ja sen jälkeen näytettiin kuva risteyksestä, jossa oli auto pysähtyneenä stop -merkin taakse. Tämän jälkeen tutkittaville annettiin väärää tietoa siitä, että liikennemerkki oli ollut väistämismuuttu osoittava liikennemerkki. Tämän seurauksena tutkittavat ”muistivat”, että liikennemerkki oli ollut väistämismuuttu osoittava liikennemerkki.

Turvapaikanhakijan kertomuksen tulokinnassa – riippumatta siitä, onko kuultava lapsi tai aikuinen – lähtökohdan on oltava se, että kertomuksen luotettavuutta ei arvioida pelkästään annettujen vastausten perusteella. Kertomuksen luotettavuutta tulisi sen sijaan arvioida haastattelijan ja haastateltavan yhteisen tuotoksen pohjalta. Haastattelussa

⁴⁷ Esim. Schmolck et al., 2000, Vääristymät O.J. Simpsonin oikeudenkäynnin tuomion muistoissa ja Elizabeth Loftus; Planting misinformation in the human mind

⁴⁸ Loftus, Burns, Miller

käytetyt kysymykset ovat avainasemassa kertomuksen luotettavuutta arvioitaessa⁴⁹.

Periaate soveltuu sellaisenaan myös kaikkiin rikosprosessin haastatteluihin ja kuulusteluihin.

Johdatteleminen on otettava vakavasti, kuten korkein oikeus on ratkaisussaan tehnyt.

Kuultavan asenne epäiltyyn, tapahtumien neutraali kuvailu ilman erityisiä johtopäätöksiä

Tunteet ja kognitio ajatellaan usein toisistaan erillisinä tekijöinä, joista tunteet saatetaan nähdään automaattisesti viriävinä villoin impulssina ja että tunteet ja järki vetäisivät ihmistä vastakkaisiin suuntiin. Kuitenkin tunteet ja kognitio tukevat rakentavalla toisiaan ja vaikuttavat ihmisen käyttäytymiseen. Tunteet myös vaikuttavat tärkeällä tavalla ihmisen päätöksentekoon ja toimintaan kognitioiden ohella ja näin kuuluukin olla. Jos kaikki päätökset tulisi tehdä kognition avulla, se ylikuormittuisi. Tunteet ohjaavat päätöksentekoamme kognition ohella ja auttavat meitä päätöksenteossa. Kaikkea informaatiota ei tämän ansiosta tarvitse ”pyöräyttää” tietoisien päätöksentekojärjestelmän kautta. Tunteet ja järki kulkevat rinnakkain ja tukevat yhdessä päätöksentekoamme⁵⁰. Tästä seuraa kuitenkin myös se, että tunteet voivat myös voimakkaasti ohjata tarkkaavaisuuttamme.

⁴⁹ Selimin ja Skrifvars, Haavoittuva asema turvapaikkaprosessissa, s. 37

⁵⁰ Lauri Nummenmaa, Turku PET Center and Department of Psychology, luento

Suomalaisessa tutkimuksessa oli koehenkilöille näytetty sekä epämiellyttäviä kuvia että neutraaleja kuvia. Tuloksien mukaan koehenkilöiden huomio kohdistui helpommin epämiellyttävään kuvaan kuin neutraaliin kuvaan. Tästä on päätelty, että tunteita sisältävät havaintojemme kohteet ovat meille merkityksellisempiä kuin neutraalit kohteet⁵¹.

Ruotsalainen tutkimus on osoittanut, että poliisin tunnetila vaikuttaa siihen, miten hän tulkitsee todisteita. Tutkimuksen mukaan surullinen poliisi tarkastelee todisteita huolellisemmin kuin vihainen poliisi. Tunnetilan vaikutus todettiin jopa merkittäväksi. Vihaiset poliisit pitivät kiinni omasta ennakkokäsityksestään todistelusta huolimatta. Surulliset poliisit antoivat todistelun vaikuttaa tutkinnan suuntaan. Tutkimuksen johtopäätelmä muun muassa oli, että vihainen mielentila johtaa nopeaan, yksinkertaistettuun ajatteluun, jossa pidetään kiinni ennakkokäsityksistä⁵². Tämän vuoksi myös todistelun arviointia koskeviin työmenetelmiin on kiinnitettävä huomiota. Yksi tällainen työmenetelmä on työhypoteesien laatiminen ennen varsinaisen tutkinnan aloittamista. Tämä menetelmä lisää myös tutkinnan läpinäkyvyyttä.

Korkeimman oikeuden tapauksessa on haettu sitä, että neutraali suhtautuminen syytettyyn osoittaa, etteivät kielteiset tunteet ole haitallisesti vaikuttaneet kuultavan muistikuviiin. Edellä selostettuun nähden tällaiselle tarkastelutavalle on siis olemassa sitä tukevaa tieteellistä tutkimusta.

⁵¹ Lauri Nummenmaa et al 2006 Emotion

⁵² Ask&Granhag, Hot cognition in investigative judgments: The differential influence of anger and sadness, julkaisussa Law and Human Behavior, s. 537 – 551

Virheellisen tulkinnan mahdollisuus

Havaittuamme jonkin tapahtuman, muodostamme siitä automaattisesti tulkinnan. Tähän voivat vaikuttaa taustamme, aiemmat kokemuksemme, uskomuksemme, odotuksemme sekä erilaiset yleistykset ja stereotypiat. Tämän vuoksi kuultavien havaintojen ja niistä tekemien tulkintojen välillä voi esiintyä merkittävää vaihtelua. Ennakkokäsitykset ja stereotypiat voivat vaikuttaa virheellisesti tapahtumien tulkintaan ja niiden muistamiseen myöhemmin. Esimerkkinä tästä voisi olla sukupuoleen liittyvä stereotypia; naisen mieheen kohdistamaa väkivaltaa ei usein mielletä yhtä vakavaksi kuin miehen naiseen kohdistamaa väkivaltaa.

Tätä korkeimman oikeuden käyttämää kriteeriä tarkasteltaessa on muistettava, että päätöksentekijän tulee pyrkiä pysyttelemään ”arvoneutraalina” tarkastellessaan kuultavan kertomusta. Koska päätöksentekijä on ihminen, johon väistämättä vaikuttavat ennakkokäsitykset ja uskomukset, korostuu tämän tiedostaminen, jotta niiden vaikutusta voisi pyrkiä kontrolloimaan.

Mahdollisuus muistivääristymään

Muistinäkökulmasta on tärkeää tehdä ero yksittäisten ja toistettujen tapahtumien välille. Toistetuista tapahtumista luodaan usein niin sanottuja *skeemamuistoja* (*script memory*), eli yleistyneitä muistoja yksittäisistä aiemmista kokemuksista, jotka myös ohjaavat uuden tiedon vastaanottamista, käsittelyä ja tulkintaa⁵³. Tällaiset skeemamuistot saattavat

⁵³ Huotilainen ja Peltonen, Uuden ajan muistikirja

olla vähemmän yksityiskohtaisia kuin yksittäisten kokemusten muistikuvat. Kun arvioidaan henkilön kertomusta pitkään jatkuneesta turvattomuudesta tai lukuisista väkivallan teoista, saattavat kertomukset vaikuttaa yllättävänkin pelkistetyiltä ja olla vaillo oletettuja viitteitä luotettavuudesta.

Traumaattisten tilanteiden muistamiseen liittyy piirteitä, jotka myös ovat omiaan johtamaan traumatisointiin perehtymättömän arvioitsijan harhaan. Hyvin stressaavien tai traumaattisten (uhkaavien, pelottavien) tilanteiden muistaminen eroaa tavanomaisempien tilanteiden muistamisesta. Muutenkin ihminen tyypillisesti painaa mieleen kokemusten keskeisiä piirteitä sivuseikkojen unohtuessa helpommin, ja tämä ominaisuus saattaa vahvistua uhkaavassa tilanteessa, esimerkiksi niin että huomio kiinnittyy uhkaavaan elementtiin eikä muita yksityiskohtia paineta mieleen yhtä hyvin. Usein myös vältetään ikävien tai ahdistavien kokemusten ajattelemista, mikä itsessään saattaa heikentää muistikuvaa tapahtumasta – vaikkakin ahdistava kokemus voi edelleen vaikuttaa merkittävästi henkilön hyvinvointiin. Esimerkiksi turvapaikkahaastattelussa haastateltavan tarina voi tällaisessa tilanteessa vaikuttaa vähemmän yksityiskohtaiselta ja sekavalta kertomukselta, ja se saatetaan näin ollen tulkita vähemmän luotettavaksi⁵⁴.

Tapauksessa KKO:2021:44 arvioinnin kohteena oli siis seksuaalirikoksen aikuisen asianomistajan kertomus.

⁵⁴ Selim ja Skrifvars, Haavoittuva asema turvapaikkaprosessissa, s. 32

Kuultavalla ei ole ollut sellaista motiivia, joka vähentäisi kertomuksen uskottavuutta

Siihen, mihin asioihin ihminen tapahtuman aikana kiinnittää huomiota ja mitä ihminen siitä muistaa, vaikuttaa paljon se näkökulma, josta henkilö asiaa tarkastelee ja havainnoi. Ihmiset eivät siis muista tapahtumia täysin objektiivisesti, ja asioista muistetaan usein parhaiten oman näkökulman kannalta relevantti tieto. Adersonin ja Pichet'in vuonna 1978 tekemä tutkimus on poikanut runsaasti tutkimustietoa myös jälkikäteen. Tuossa alkuperäisessä tutkimuksessa esitettiin valokuvia erilaisista omakotitaloista kahdelle tutkimusryhmälle. Toiselle ryhmälle annettiin tehtäväksi arvioida, minkä talon he mieluiten ryöstäisivät ja toiselle ryhmälle annettiin tehtäväksi miettiä, minkä kuvien esittämistä taloista he mieluiten ostaisivat. Tutkimustulokset osoittivat selvästi, että näkökulma rajoittaa havaitun muistamista eikä myöhemmin tarjotun uuden näkökulman mukaisia muistoja ole enää palautettavissa. Näkökulma rajoittaa myös yksityiskohtien muistamista. Tämä on havaittavissa myös asiantuntijatodistelun osalta, jossa on nähty, että jonkin asian ekspertti kiinnittää huomiota korostuneesti vain oman ekspertiisiinsä kuuluviin seikkoihin muut seikat ehkä ohittaen.

Voidaan ajatella, että kuultava, jolla on oma intressi asiassa, olisi taipuvainen kertomaan tapahtumista omalta kannaltaan edullisemmin. Oma intressi ei kuitenkaan välttämättä tee kertomuksesta epäluotettavaa. Motiivi tulee kuitenkin huomioida yhtenä näyttöarvoon vaikuttavana mahdollisena virhelähteenä muiden joukossa.⁵⁵

⁵⁵ Ks. myös HE 46/2014 vp, s. 32

Tähän nähden korkeimman oikeuden käyttämä katsantokanta on relevantti kertomuksen luotettavuutta tarkasteltaessa.

Psyykkisten oireiden ilmeneminen väitetyn teon jälkeen

Näiltä osin oikeuspsykologinen tutkimus on osoittanut, ettei seksuaalirikoksen kohteeksi joutuneilla henkilöillä ole sellaisia yhteisiä käytösongelmia, joiden perusteella heidät voitaisiin tunnistaa tai diagnosoida tällaisen rikoksen uhriksi⁵⁶. Tämän vuoksi psyykkisten oireiden ilmenemiselle ei tapauksessa ole annettu kertomuksen luotettavuutta tukevaa merkitystä.

Asiamistajan kertomuksen luotettavuuden pohtimista edellyttävissä oikeustapauksissa suomalaisissa tuomioistuimissa esitetään kuitenkin runsaasti lääketieteellistä selvitystä väitetyn uhrin psyykkisistä oireista. Niitä esitetään tukemaan uhrin kertomusta. Oikeuspsykologian tutkijat ovat pääsääntöisesti sitä mieltä, että ei ole olemassa sellaisia oireita, jotka suoraan osoittaisivat uhrin joutuneen esimerkiksi seksuaalirikoksen kohteeksi. Toisaalta korkein oikeus on aiemmin kuitenkin tutkinut oireiden yhteyttä väitettyyn rikokseen. Tapauksessa KKO:2013:96 korkein oikeus analysoi tilannetta näin; ”A:n oireet ovat kuitenkin alkaneet pian tapahtuman jälkeen ja ne laadultaan sopivat aiheutuneiksi seksuaalirikoksesta johtuvasta traumasta. Pitkällisen hoidon aikana keskustelut ovat jatkuvasti kiertyneet syytteessä kuvattuun väkisinmakaamiseen eikä esille ole tullut mitään muuta A:n psyykkisiä ongelmia selittävää tekijää. Korkein oikeus katsoo, että tässä tapauksessa ajallinen yhteys, oireiden sopivuus ja pitkään hoitoon nojautuvat potilastiedot tukevat selvästi A:n kertomusta.”⁵⁷

⁵⁶ Christianson - Ehrenkrona: Psykologi och bevisvärdering, 2011 ja Haapasalo: Todistajanpsykologia - aikuiset todistajat teoksessa Santtila - Weizmann-Henelius (toim.), Oikeuspsykologia, 2008 sekä Granhag - Stridbeck: Psychological Perspectives on the Evaluation of Evidence teoksessa Granhag (toim.) Forensic Psychology in Context, 2010

⁵⁷ KKO:2013:96 kohta 37

Oma tulkintani on, että korkein oikeus ei ole tapauksessa KKO:2021:44 kuitenkaan ottanut kategorista näkemystä siitä, etteikö uhrin psyykkisten oireiden perusteella voitaisi koskaan tehdä mitään johtopäätöksiä kertomuksen luotettavuudesta.

Lopuksi

Kuultavan kertomuksen luotettavuuden arviointi on tuomioistuimessa vaativa tehtävä. Kertomuksen luotettavuuteen voivat vaikuttaa suuntaan tai toiseen lukuisat eri asiat, joista päätöksentekijän tulisi olla perillä. Vaikka käyttäytymistiede ei voikaan tuoda päätöksentekoon täysin eksakteja arviointikeinoja saati varsinaisia kriteerejä, auttavat tutkimustulokset kuitenkin päätöksentekijää ymmärtämään ja huomioimaan muistivääristymien riskiä ja muita inhimillisiä seikkoja, jotka vaikuttavat kuultavan kertomukseen. Tieteenalan tutkimustulokset voivat myös vähentää meihin juurtuneita vääriä uskomuksia ihmisen käyttäytymisestä. Toisaalta käyttäytymistieteen ainainen ongelma (ns. G2i -ongelma) on se, että vaikka jokin asia olisi selvää ryhmätasolla, ei se välttämättä päde juuri sen yksilön kohdalla, joka on tuomarin edessä kuultavana. Lisäksi mikään ei ole niin pysyvää kuin muutos; tiede on muuttuvaa ja itseään korjaavaa. Se, mitä pidettiin totuutena 25 vuotta sitten, ei välttämättä päde enää tänään.

Johtopäätöksenäni kuitenkin totean, että korkein oikeus on nyt esille otetuissa tapauksissa pyrkinyt ottamaan huomioon eri arviointitapoja, jotka ovat nykyisen oikeuspsykologisen tutkimustiedon valossa varsin merkityksellisiä sekä tieteen näkökulmasta relevantteja henkilötodistelun luotettavuusarvioinnissa.

Lähteet

- Ask Karl & Granhag Pär Anders; Hot cognition in investigative judgments: the differential influence of anger and sadness, julkaisussa *Law and Human Behavior*, 2007
- Aamodt Michael G. & Custer Heater: Who can best catch a liar? A meta-analysis of individual differences in detecting deception, 2006
- Fisher Ronald P. & Cutler Biran L.: The relation between consistency and accuracy of eyewitness testimony, kirjassa *Psychology, law and criminal justice international developments in research and practice*, 1995
- Hallituksen esitys 46/2014 vp
- Hauch, Sporer, Masip, Blandon-Gitlin, Can credibility be assessed reliability? A meta-analysis of criteria-based content analysis, 2017
- Bögner D, J Herlihy, C Brewin, 'Impact of Sexual Violence on Disclosure during Home Office Interviews, *British Journal of Psychiatry*, vol. 191, no. 1, 2007
- Christianson Sven Å. – Ehrenkrona Marika: *Psykologi och bevisvärdering*, 2011
- Granhag Pär Anders- Stridbeck Ulf: *Psychological Perspectives on the Evaluation of Evidence* teoksessa Granhag Pär Anders (toim.) *Forensic Psychology in Context*, 2010
- Granhag Pär Anders: I saw the man who killed Anna Lindh! An archival study of witness' offender descriptions, julkaisussa *Psychology, Crime & Law*, 2013
- Haapasalo Jaana: *Todistajanpsykologia - aikuiset todistajat* teoksessa Santtila - Weizmann-Henelius, Ghitta (toim.), *Oikeuspsykologia*, 2008
- Hedayat Selimin ja Jenny Skrifvars: *Haavoittuva asema turvapaikkaprosessissa*, Helsinki 2022
- Huotilainen Minna ja Peltonen Leeni; *Uuden ajan muistikirja*, Otava, 2020
- Introduction to forensic and criminal psychology*, toim. Dennis Howitt
- Korkein oikeus 2021:5
- Korkein oikeus 2021:44
- Korkein oikeus 2013:96
- Korkman Julia, *Muistin varassa, oikeusprosessi ja totuus*, S&S, 2022
- Käsikirja lapsiin kohdistuvien väkivalta- ja seksuaalirikosten tutkintaan 13.1.2022, Barnahus/Poliisi
- Loftus Elizabeth; *The fiction of memory, could I make you remember*
- Loftus Elizabeth, *Planting misinformation in the human mind: A 30-year investigation of the malleability of memory*, *Learning & Memory -julkaisu*, 18.6.2005
- Loftus, Elizabeth, *Memory*, Addison-Wesley, 1981
- Marjosola Henna; *Todistajankertomuksen luotettavuus*, Helsingin yliopisto 2022
- Nummenmaa Lauri, *Turku PET Centre and Department of Psychology*
- Nummenmaa Lauri et al 2006 *Emotion*
- Snook, McCardle, Fahmy, House, *Assessing Truthfulness on the witness stand: Eradicating deeply rooted pseudoscientific beliefs about credibility assessment by triers of fact*, julkaisussa *Canadian Criminal Law Review*
- Vrij Aldert, *Detecting Lies and Deceit: Pitfalls and Opportunities*, 2008
- Vrij, Aldert, *Verbal Lie Detecting Tools: Statement Validity Analysis, Reality Monitoring and Scientific Content Analysis*, Teoksessa Granhag, Pär & Vrij, Aldert & Verschuere, Bruno 2015: *Detecting Deception, Current Challenges and Cognitive Approaches*. Iso-Britannia, John Wiley & Sons, Ltd., 2015